

ALDEN WICKER

ZABIJACI VMÓDE

**AKO NÁS OTRAVUJE TOXICKÁ MÓDA
A ČO PROTI TOMU MÔŽEME ROBIŤ**

N

ZABIJACI V MÓDE
ALDEN WICKER

ZABIJACI V MÓDE

**AKO NÁS OTRAVUJE TOXICKÁ MÓDA
A ČO PROTI TOMU MÔŽEME ROBIŤ**

ALDEN WICKER

Alden Wicker

To Dye For

Copyright © Hermitage Media Ltd., 2022

Translation © Peter Tkačenko

This edition is published by arrangement with G. P. Putnam's Sons, an imprint of Penguin Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC.

Jacket design © Ondrej Ivánek

Design & Layout © Ondrej Ivánek

Slovak edition © 2024 by N Press, s. r. o.

ISBN 978-80-8230-273-1

*Mojej mame,
ktorá toho toľko urobila pre moje šťastie a úspech.
Táto kniha existuje vďaka Tebe.*

*A môjmu manželovi,
neochvejnému zdroju lásky a podpory.
Mám obrovské šťastie, že hráš za môj tím.*

Obsah

Autorská poznámka	11
Úvod	13
1. ČASŤ: KANÁRIKY V BANI	
1. kapitola: V prípade núdze	27
2. kapitola: Tichí módni zabijaci	47
2. ČASŤ: DEJINY CHÉMIE V OBLEČENÍ	
3. kapitola: Zradný textil	75
4. kapitola: Nebezpečné farbivá	111
3. ČASŤ: CENA TOXICKEJ MÓDY	
5. kapitola: Ako strácame plodnosť	135
6. kapitola: Ste len precitlivení	149
7. kapitola: Útok na vlastné telo	163
4. ČASŤ: KDE SA TO VZALO	
8. kapitola: V prvej línii	179
9. kapitola: Dôveruj, ale preveruj	201
5. ČASŤ: AKO SA CHRÁNIŤ	
10. kapitola: Upratovanie	235
Záver	257
Slovník	278
PodĎakovanie	292
Zoznam zdrojov	295

Autorská poznámka

V tejto knihe odhaľujem skryté účinky chemikálií v našom ošatení. Chcem byť čo najpresnejšia a svoje varovania opierať o najnovšie výskumy, no bez toho, aby som vyvolávala nezmyselný strach. Pri pátraní po odpovediach som oslovovala výskumníkov a odborníkov na textilný priemysel, ktorí boli ochotní zdôveriť sa mi s tým, čo vo svojej brandži videli. (Nájsť nezávislých a informovaných ľudí pripravených úprimne prehovoriť vonkoncom nie je jednoduchá úloha.) Prostredníctvom newslettera svojho webu EcoCult a sociálnych sietí som od bežných žien získavala informácie, ako ich telá reagujú na odevné výrobky. Ich zážitky predstavujú presvedčivý dôkazný materiál, ale nie sú natoľko štatisticky reprezentatívne, aby vypovedali o americkej realite.

V záujme ochrany súkromia a kariéry týchto radových žien a letušiek, ktoré sa so mnou zhovárali, uvádzam len ich krstné meno alebo pseudonym. Na miestach, kde sa to stalo, na tento fakt čitateľov vždy upozorňujem.

Nemám lekárske vzdelanie a táto kniha nemá byť zdrojom zdravotných odporúčaní. Ak po jej prečítaní nadobudnete podozrenie, že vaše zdravotné problémy môžu súvisieť s chemikáliami vo vašom ošatení, akékoľvek ošetrovanie či konzumáciu liečiv, prosím, konzultujte so svojim lekárom.

Úvod

Jedného septembrového dňa v roku 2021 som sa ocitla v uliciach nového predmestia asi hodinu cesty z Phoenixu. Od mamy som si požičala auto a jeho navigácia ma z rozmaru viedla po dlhých identických uliciach lemovaných skoro rovnakými štukovými domami na pozadí takmer nemennej púštnej krajiny tvorenej pieskom, kameňmi, sukulentmi a kaktusmi.

Neprekvapilo ma, že moja snaha ma zaviedla práve sem. Vedela som, že osoba, s ktorou som sa chcela rozprávať, kedysi žila v severnej Kalifornii, potom však dostala vážnu alergickú reakciu na istú chemikáliu a prehrala nepríjemnú bitku pred súdom. Púšť bola pre ňu dokonalým útočiskom.

Ľudia, ktorí sú citliví na plesne, zápachy či umelé chemikálie, sa často sťahujú do púští, kde nelútostná horúčava zabíja všetko živé s výnimkou najodolnejších tvorov a lieči množstvo chorôb starnúcich ľudí. Napríklad moja mama sa zo severovýchodu presťahovala do Phoenixu okrem iného aj pre Raynaudov syndróm, poruchu súvisiacu s autoimunitnými ochoreniami, v dôsledku ktorej ťažko znášala, keď sa jej v chladnom počasí zastavoval krvný obeh v rukách a chodidlách.

Človek, ktorého z práce a domova vyhnalo neviditeľné postihnutie, akým je citlivosť na chemikálie, si tu ľahšie dovoľí kúpu vlastného pozemku a život bez zápachov (pary zo sušičiek, dymu z kuchyne, znečisteného vzduchu a pesticídov),

ktoré sú úzko spojené s bezprostredným spolunažívaním so susedmi v ľudnatejších a pre život pohostinnejších amerických mestách a veľkomestách.

Zastavila som pred malým jednoposchodovým dvojdomom, zatiahla ručnú brzdu a zhlboka sa nadýchla. Hoci som žene, ktorá tam bývala, v uplynulých šiestich mesiacoch telefonovala, mailovala a dokonca poslala aj skutočný list, nedočkala som sa odpovede. Podujala som sa na posledný pokus predstaviť sa a azda dokázať, že mi ide len o jej dobro, a dostať z nej jej príbeh. Napokon som pozbierala odvalu, vystúpila som z auta, podišla k dverám a zazvonila.

Po minúte ticha sa dvere otvorili. Cez stále zamknutú bielu kovovú bránu som sa zadívala dnu. V ponurej predsieni som zbadala vyziabnutú a zľahka zhrbenú staršiu ženu v bielom tričku a čiernych bavlnených šortkách.

„Dobrý deň. Volám sa Alden Wicker,“ predstavila som sa. „Som novinárka z New Yorku. Pracujem na knihe o toxickej móde a snažila som sa s vami spojiť. Chcem si vypočuť váš príbeh.“

„Viem, kto ste,“ ozvala sa tichým hlasom. Odmlčala sa a utriedila si myšlienky. „Aby ste rozumeli, trpím, lebo uniformy striekali tou látkou. Zničilo mi to život. Manžel ma opustil a odišiel za mladšou a krajšou ženou.“ Chrapľavý hlas sa jej zachvel a takmer sa zlomil. „Mám poškodenú pečeň aj srdce. Zomieram. Nemôžem o tom hovoriť. Jednoducho nemôžem. Nevládnem sa vracieť k tým udalostiam.“

„Prosím,“ ozvala som sa so slzami na krajíčku. Nanovo na mňa doľahla váha môjho úsilia a posilnila moje odhodlanie dostať ten príbeh na papier, kým nebude neskoro. „Rozprávala som sa s partnerom letušky, ktorá zomrela. Chcem ten príbeh počuť z prvej ruky. Poznáte niekoho, kto by bol ochotný pozhovávať sa so mnou?“

„Je mi to veľmi ľúto. Všetkých som prosila o pomoc, ale kolegyne ma nepodporujú. Ani ony o tom nemôžu rozprávať. Musím ísť. Iróniou osudu mám práve termín u lekára,“ povedala s istou

zatrpknutosťou. „Boh vám žehnaj. Boh vám žehnaj.“ A s tým zabuchla dvere.

Chvíľu som postávala v záplave jasného slnečného svetla a potom som sa pomaly vybrala späť k autu. S touto ženou som sa chcela rozprávať, pretože bola prvou letuškou, ktorá sa na súd obrátila so žalobou a dožadovala sa odškodnenia za otravu látkou v uniforme. Okrem toho patrila k prvým ľuďom na svete, ktorí zistili, ako veľmi nám môže oblečenie ublížiť. V tom čase jej málokto veril. Ešte aj dnes dokáže len hrstka ľudí pochopiť, čo sa jej stalo.

V aute som sa pokúšala esemeskami spojiť s ďalšími potenciálnymi zdrojmi. Vedela som, že ak neprehovorí táto žena, dokážem vyhľadať ďalšie. Bola jednou zo stoviek letušiek spoločnosti Alaska Airlines, ktoré ochoreli po tom, čo v roku 2011 dostali nové rovnošaty. A patrila k tisíckam ďalších letušiek prinajmenšom trojice významných aerolínií, ktoré počas nasledujúceho desiatročia bojovali s vyrážkami, dýchacími ťažkosťami, poruchami štítnej žľazy, vypadávaním vlasov, extrémnou únavou a s celým radom ďalších vysilujúcich zdravotných komplikácií, ktoré niektorým z nich zničili život.

To všetko pramenilo z nosenia toxických uniforiem.

Keď som sa po pätnástich minútach napájala na diaľnicu vedúcu pomedzi kopce do zadymeného údolia Phoenixu, zazvonil mi telefón. Bola to predstaviteľka odborového zväzu letušiek. Povedala mi, že ak si dám záležať na ochrane ich identity, zariaďi mi rozhovory s letuškami.

* * *

O tomto príbehu som sa prvý raz dozvedela v roku 2019, keď sa mi jeden rozhlasový producent ozval s prosbou, či by som nebola ochotná okomentovať žalobu zamestnankyň leteckej spoločnosti Delta Airlines, ktoré zažalovali výrobcu svojich rovnošiat Lands' End.

V tom čase som nemala potuchy, že oblečenie môže ľuďom ublížiť. Ako novinárka venujúca sa udržateľnej móde a životnému

štýlu som sa zaoberala takmer všetkými možnými aspektmi módy priateľskej k životnému prostrediu ešte skôr, než to bolo na programe dňa. Okrem toho som bola dlhodobou zástankyňou nakupovania netoxických čistiacich prostriedkov, „čistej“ kozmetiky vyrábanej z jednoduchých a prirodzených surovín a (to najmä) bez pesticídov dopestovaných biopotravín – ako aj biobavlny.

Svoju kariéru som postavila na pleciah priekopníkov a priekopníčok, ako bola Rachel Carson, ktorá svojou knihou *Tichá jar* (*Silent Spring*) v šesťdesiatych rokoch podnietila vznik moderného ekologického hnutia. Záporákmi jej knihy boli neuveriteľne toxický pesticíd DDT, chemické spoločnosti, ktoré šíрили dezinformácie o jeho údajnej neškodnosti, a štátni predstavitelia, ktorí umožnili jeho plošné rozprašovanie.

Odkaz tejto knihy bol smutný – stáli sme zoči-voči možnému vyhynutiu orliaka bielohlavého a početných ďalších vtákov a iných živočíchov. Výsledkom však bolo poučenie. V prvý Deň Zeme v roku 1970 ulicami miest pochodovali tisícky demonštrantov, ktorí sa dožadovali zelenej revolúcie. V tom istom roku bola zriadená Agentúra na ochranu životného prostredia (Environmental Protection Agency, EPA) a v roku 1980 začala federálna vláda nútiť veľké korporácie, aby hradili náklady na čistenie svojich skládok. Dnes sú naše rieky a vzduch najčistejšie od čias priemyselnej revolúcie.¹

To všetko som sa dozvedela na strednej škole popri zlých správach o klimatickej zmene a poklese biodiverzity, vďaka čomu som si odniesla poznanie, že niektoré bitky sa nám síce podarilo vyhrať, ale vojna o budúcnosť planéty pokračuje.

Počas štúdia žurnalistiky a obchodu som sa na univerzite prihlásila na voliteľný predmet o spotrebiteľskom zdraví. Prečítala som *Dilemu všežravca* (*The Omnivore's Dilemma*) Michaela Pollana či *Fastfoodový národ* (*Fast Food Nation*) Erica Schlossera. Vďaka nim sa mi otvorili oči a pochopila som, ako si výberom jedla poškodzujem vlastné zdravie, ako aj zdravie pôdy a zvierat. Tieto informácie mi zmenili život k lepšiemu a napravili môj vzťah k jedlu poznačený celoživotnou nerozhodnosťou

medzi McDonaldom a reklamami na diéty. Povedala som si, že keď záleží na pôvode nášho jedla, pravdepodobne záleží aj na pôvode ďalšieho spotrebného tovaru. Hneď po promócií v roku 2009 som začala blogovať o všemožných ekologických alternatívach vrátane kozmetiky, cestovania a módy – najmä preto, aby som uspokojila svoju osobnú zvedavosť a podelila sa o to, čo som sa o svete dozvedela. Ak sa mi popritom podarilo niekoho presvedčiť, ešte lepšie.

Nebola som jediná, kto prehodnocoval, do čoho sa odieva a čo konzumuje. Výroba a predaj biopotravín bez stopových prvkov pesticídov sú najrýchlejšie rastúcim sektorom trhu s potravinami, ktorý v roku 2021 vykázal tržby vo výške 57,5 miliardy dolárov.² Tesne za ním nasledovala kozmetika, keďže milióny žien v uplynulom desaťročí kompletne vymenili obsah svojich kúpeľňových skriniek. Povyhadzovali z nich výrobky privátnych značiek lekární a obchodných domov s jedovatými prísadami, ako sú ftaláty a parabény, a nahradili ich čoraz širšou paletou prírodných výrobkov sľubujúcich nulový obsah stoviek známych karcinogénov a látok ohrozujúcich hormonálny systém.

Ženy sa (z rozumných dôvodov) nazdávajú, že americká vláda zlyháva pri ich ochrane pred látkami, ktoré môžu viesť k vrodeným defektom, bolestivým problémom so ženskými reprodukčnými orgánmi, autoimunitným ochoreniam a rakovine. Z týchto obáv profitujú influenceri či kozmetické startupy a spoločne distribuujú silnú zmes dezinformácií a drahých prípravkov, ktoré nepochopíte bez titulu z chémie a toxikológie. Milióny žien sledujúce týchto ľudí a trendy investujú obrovské množstvo peňazí a času do svojho zdravia, s ktorým nikdy nie sú celkom spokojné. Skúšajú rôzne diéty a „čisté stravovanie“, svojpomocne si vyrábajú kozmetiku a miňajú tisíce dolárov na krémy a výživové doplnky v nádeji, že *toto* bude tá vec, ktorá ich zbaví únavy a menštruačných bolestí.

Táto vlna sa už vyliala z oplotených záhrad boháčov. Aj tie najväčšie a najdostupnejšie značky drogérie dnes upravujú zloženie svojich kozmetických a čistiacich výrobkov, aby boli

bezpečnejšie. Zároveň dnes kúpite biomlieko aj v bežných potravinách.

No módne odvetvie, ktoré ročne generuje celosvetové príjmy vo výške 2,5 bilióna dolárov, sa podobnému drobnohľadu dosiaľ vyhýbalo.³

Niežeby sme nemali potuchy o tom, aké agresívne chemikálie sprevádzajú výrobu oblečenia. V zelených kruhoch sa odjakživa zápalisto hovorilo o silných pesticídoch používaných pri pestovaní bavlny, ktoré americkým a indickým roľníkom spôsobujú rakovinu. Všetci z brandže vedia, že robotníci v textilkách a garbiarňach trpia kožnými a respiračnými ochoreniami. V roku 2011 (teda naposledy, keď v Číne zmerali úroveň priemyselného znečistenia a zverejnili namerané hodnoty) bola výroba textilu tretím najväčším priemyselným znečisťovateľom vody v Číne hneď po papierenskom a chemickom priemysle.⁴ Greenpeace v tom istom roku spustil kampaň, ktorou chcel zvýšiť povedomie o jedovatých chemikáliách, ktoré prúdia z odpadových rúr týchto tovární a sfarbujú ázijské rieky do pestrej zmesi červenej, fialovej a modrej. Po tejto šokujúcej správe prišiel Greenpeace v roku 2012 so správou, podľa ktorej sa v 89 zo 141 kúpených a otestovaných vzoriek oblečenia našli nonylfenol etoxyláty (takzvané NPE sú toxické endokrinné disruptory, ktoré výrobcovia prestali používať pri výrobe saponátov) a v ďalších sa našli ftaláty a množstvo zakázaných azofarbív.⁵ Predaj toxického oblečenia sa týkal všetkých značiek od Giorgia Armaniho po Calvina Kleina a H&M.

Povedomie o používaní chemikálií pri výrobe oblečenia by sa mohlo zvyšovať, keby médiá nezaplavil iný škandál týkajúci sa odevného priemyslu.

V roku 2013 sa v Bangladéši zrútila textilka Rana Plaza a pri nehode zomrelo vyše 1 100 ľudí. Keď svet obehli zábery príbuzných zvierajúcich telá robotníčok, západní spotrebiteľia si uvedomili, že pri výrobe ich oblečenia sa nad šijacími strojmi nehrbia roboty, ale skutoční ľudia. Mimovládka Fashion Revolution si rok nato pripomenula obeť medzinárodným dňom a len

v roku 2018 videlo jej kampaň s hashtagom #whomademy-clothes (kto mi vyrobil oblečenie) 275 miliónov ľudí.⁶ Aj v nasledujúcich rokoch titulkom kralovali najmä úmorné pracovné podmienky zamestnancov textiliek.

Spýtajte sa dnešných influenceriek v oblasti udržateľnej módy a herečiek, kedy si uvedomili ľudské náklady na výrobu rýchlej módy, a veľká časť z nich spomenie dokument *Skutočná cena* (*The True Cost*) z roku 2015. Tento film zobrazuje zamestnancov v textilnom priemysle, ktorí hrdlačia za žobrácke mzdy, len aby sme si mohli kúpiť ultralacné oblečenie, ktoré vyhodíme po niekoľkých noseniach. Tento šokujúci pohľad sa podpísal pod zmenu postojov a názorov – a aj spotrebiteľského správania.

Popri tomto spotrebiteľskom hnutí sa rozvíjala aj moja kariéra investigatívnej módnej novinárky. Písala som pre čoraz vplyvnejšie mediálne domy, čitateľská základňa môjho blogu EcoCult aj newslettera pre odberateľov sa skokovo zvyšovala vďaka tomu, že obyčajní ľudia aj zamestnanci z brandže vyhľadávali pomoc. Začala som však pochybovať, či sa skutočne dokážeme vykúpiť z klimatickej zmeny a vykorisťovania robotníkov. Napriek tomu, že najhorúcejším trendom na Instagrame sa stal hashtag #sustainablefashion (udržateľná móda), zdalo sa mi, že všetko sa hýbe nesprávnym smerom.

Keď sa čas prehupol do roku 2019 a v e-mailovej schránke mi pristála správa o letuškách, ktorým nové rovnošaty spôsobili zdravotné komplikácie, bola som z toho jeleň. Panovalo všeobecné povedomie, že pokiaľ ide o chemikálie používané v textilnom priemysle, doplácajú na ne pestovatelia bavlny či robotníci v továrňach, nie spotrebiteľia. Netýkalo sa nás to. Skutočnosť, že oblečenie môže spôsobiť vážne a akútne zdravotné problémy relatívne privilegovaným ľuďom, ktorí ho nosia, bola pre mňa novinkou. Ozvala som sa viacerým šikovným ľuďom z odevného priemyslu, ktorí podľa mňa mohli vedieť viac, ale nikto mi nedokázal poskytnúť žiadne informácie.

Ani internet mi nebol nič platný. Iste, našla som zopár článkov wellness influenceriek a koučiek s desivými tvrdeniami,

podľa ktorých bavlnené oblečenie vyrobené z inej bavlny ako bio obsahuje toľko zvyškov pesticídov, že vám to môže spôsobiť zdravotné problémy. Nikdy som nenarazila na nič, čo by to mohlo dokázať. (Ale narazila som, bohužiaľ, na množstvo dôkazov, z ktorých vyplýva, že veľká časť biobavlny je ovenčená podvodnými certifikátmi.) Zdalo sa, že žiadny z dôveryhodných zdrojov sa nevenoval práve *tomuto* tvrdeniu, podľa ktorého by mohla bavlna (ale aj polyester, nylon, vlna či viskóza) po toľkých krokoch od zberu a česania obsahovať škodlivé látky. V ten deň som o tejto téme odmietla diskutovať v rozhlase (nepatrím k ľuďom, ktorí rozprávajú o veciach, v ktorých sa nevyznajú), ale zbystrila som pozornosť. Čo sa nachádza v našom oblečení? Môže sa priamo pred našimi očami, priamo v našich rukávoch ukrývať obrovský škandal?

Zdalo sa, že nikto iný tieto otázky nemieni položiť, prinajmenšom nie verejne. Ja som však odevný priemysel (a ľudí, ktorých ovplyvňuje) odjakživa vnímala ako smrteľne vážnu tému. A tak som pátrala ďalej. Zistila som, že tento súdny spor sa týkal len jednej z niekoľkých žalôb na aerolínie a výrobcov ich rovnošiat, ktoré siahajú až do roku 2012 k leteckej spoločnosti Alaska Airlines a výrobcovi Twin Hill.

Začiatkom roku 2019 som editorku časopisu *Harper's Bazaar* presvedčila, aby som preň mohla napísať článok o toxickej móde, a pri jeho príprave som vyspovedala istú mimoriadne výrečnú letušku spoločnosti American Airlines. Heather Poole je autorkou pamätí *Cestovná nadmorská pozícia (Cruising Attitude)*, v ktorých opisuje prácu letušky. Začala blogovať a poskytovať médiám rozhovory, opisovala svoje chradnúce zdravie a popritom sa stala poprednou predstaviteľkou zamestnancov aerolínií s ambíciou upozorniť, čo sa deje. Narobila vrásky (hlboké vrásky) štyrom veľkým aerolíniám a trom výrobcom rovnošiat, ktorí to všetko chceli zamiešťať pod koberec.

Letušky a stevardi American Airlines dostali nové rovnošaty na jeseň v roku 2016. Nosievali ich niekoľko dní po sebe, spávali v nich počas nočných letov, šoférovali v nich, vešali si ich

vedľa postelí a karimatiek. A veľká časť z nich v nasledujúcich týždňoch a mesiacoch ochorela. Vďaka množstvu času, ktoré spoločne trávili v lietadlách a pri medzipristátiach, si svoje skúsenosti mohli porovnať a pozorovať isté vzorce. Heather na Facebooku založila skupinu, kde si vymieňali skúsenosti s letuškami a so stevardmi z iných aerolínií. Napriek tomu všetkému im trvalo hodný čas, kým si svoje symptómy spojili s novými rovnošatami.

Obmedzoval sa však tento problém „toxickej módy“ len na letecký priemysel? Alebo sa z letušiek stali povestné kanáriky v bani, prvé indikátory oveľa rozšírejšieho fenoménu?

Snažila som sa prísť na to, či sa to isté nemôže diať aj radovým konzumentom, hoci v menej viditeľných rozmeroch. Vyzeralo to tak. Ak ste si náhodou kúpili niektorý z toxickjších odevných výrobkov, pravdepodobne by vám nikdy nenapadlo spájať bolesť hlavy či únavu s novými letnými šatami či legínami na cvičenie. Spájať chronické ochorenie, ako porucha štítnej žľazy či rakovina, so svetrom? Absurdné.

„Kým nejde o extrémnu situáciu, nedá sa nič dokázať,“ povedala mi Poole v roku 2019, keď sedela doma na neplatennej dovolenke a túžila sa vrátiť na oblohu. „Pravdepodobne sa vám deje to isté ako mne, ale nepochopíte to a nebudete vedieť, čím je to spôsobené.“

Uvedomila som si, že zatiaľ čo pri kozmetických a čistiacich výrobkoch či balených potravinách výrobca uvádza ich zloženie, pri móde to neplatí. Tak ako väčšina ľudí, aj ja som predpokladala, že v látke je máločo okrem samotnej látky. Veď keby sa bolo čoho obávať, vláda by s tým určite niečo robila. Aká zložitá už len môže byť výroba legín či trička?

Ako sa ukázalo, veľmi zložitá. Odevné výrobky sú z hľadiska chemického profilu jedny z najzložitejších a najvrstevnatejších produktov, ktoré si vy či ja môžeme kúpiť – prinajmenšom bez špeciálneho povolenia. Na výrobu, spracovanie, tkanie, farbenie, úpravu a zošívanie oblečenia a príslušenstva sa používajú mnohoraké chemické zmesi. Každý krok tohto reťazca po sebe

môže úmyselne či neúmyselne zanechať stopu na predmetoch, v ktorých potom žijete takmer každú hodinu svojho života, potíte sa v nich alebo spíte.

Ešte aj medzi širokou verejnosťou nájdeme indície, že niečo nie je v poriadku. Spotrebiteľia nahlasujú chemické popáleniny od legín či topánok Komisii pre bezpečnosť spotrebného tovaru (Consumer Products Safety Commission, CPSC, ktorá s tým len výnimočne niečo robí) a jednotlivci už z rovnakých dôvodov zažalovali výrobcov detského oblečenia a spodnej bielizne. Ľudia citliví na chemické látky, so syndrómom aktivácie mastocytov alebo s alergiami na farbivá nakupujú značky ochotné vymieňať tovar a práčne hľadajú oblečenie, ktoré im nespôsobuje žihľavku a vyrážky. Čelíme epidémii autoimunitných porúch. Tie sa často začínajú bežnou vyrážkou či ľahkou astmou, no neskôr sa rozvinú do ničivých chorôb, pri ktorých imunitný systém útočí na vlastné telo, ako je napríklad Crohnova choroba či psoriatická artritída. Na odevné výrobky aplikujeme chemikálie narúšajúce činnosť hormónov a potom sa čudujeme, čím to je, že páry túžiace po dieťati musia čoraz častejšie platiť desaťtisíce dolárov za asistovanú reprodukciu.

Vo svete sa komerčne používa prinajmenšom štyridsaťtisíc chemikálií, no ich škodlivé účinky na ľudí či zvieratá sme testovali len pri malom zlomku z nich.⁷ Niektorí výskumníci varujú, že vyrábame priveľa chemikálií v priveľkom objeme a v prípade človekom vyrobených látok „prekračujeme bezpečný operačný priestor našej planéty“⁸

A chemikálie vyrábané z fosílnych palív prinajmenšom sčasti zodpovedajú za klimatickú stopu odevného priemyslu. Chemický priemysel je dnes najväčším priemyselným spotrebiteľom ropy aj plynu⁹ a vzhľadom na prechod na elektrické autá, solárnu a veternú elektrinu sa predpokladá, že polovicu dopytu po týchto fosílnych surovinách bude do roku 2050 tvoriť petrochemický priemysel.¹⁰

Tieto chemikálie môžu byť akútne toxické a nebezpečné, spôsobovať popáleniny kože či astmu. Častejšie však platí, že ich

škodlivé následky sa prejavujú po rokoch chronického pôsobenia hoci aj ledva badateľnej dávky. Môžu byť karcinogénne (spôsobovať rakovinu), mutagénne (poškodzovať DNA a tým spôsobovať vrodené poruchy) či reprotoxické (spôsobovať problémy s rozmnožovaním). Niekedy naše telo dokáže tieto chemikálie metabolizovať a vylučovať, a keď sa raz dostanú do vody či pôdy, napokon sa rozložia a zmiznú. Iné sa však v tele a životnom prostredí zhromažďujú a vydržia celé desaťročia, prípadne navždy, ako to platí napríklad pre perfluorované zlúčeniny používané v umývateľnom oblečení. Časť z nich napodobňuje správanie hormónov, čím vyvoláva celý rad málo preskúmaných zdravotných komplikácií od neželaného kolísania hmotnosti a únavy cez neplodnosť až po chronické choroby.

Ešte horšie je, že ide o neviditeľnú hrozbu, ktorá sa dostáva do nášho vzduchu, domovov a tiel. Pre tento neviditeľný svet syntetickej chémie, ktorý žije v nás, sa dokonca zaviedlo nové označenie: *ľudský toxóm*.

Ako je možné, že vieme tak málo o niečom, čo zohráva azda najintímnejšiu rolu zo všetkých každodenných spotrebných výrobkov? Textil a látky, ktoré sa dotýkajú našich najintímnejších telesných orgánov, dnes majú dve tváre: na jednej strane sú krásne a lákavé, na druhej nebezpečné. O ich skutočnej povahe svedčia len najmenšie náznaky – tu závan žieraviny, tam znepokojivo jasné farby, hentam necitlivosť v prstoch.

Na nasledujúcich stranách sa zoznámite s viac ako desiatkou ľudí, ktorí zistili (či už prostredníctvom svojho výskumu, alebo skúsenosťou), čo sa nám chemický a v niektorých prípadoch aj odevný priemysel snaží zatajiť. Sú to letušky, výskumníci, zamestnanci z módnjej brandže, textilných závodov, lekári, partneri a matky. Dohromady tvoria malý, ale rastúci medzinárodný klub ľudí, ktorí bez akýchkoľvek pochybností vedia, že oblečenie, do ktorého odievame svoje telá, môže byť (a často je) toxické.

Nazdávam sa, že po dočítaní tejto knihy sa do toho klubu zaradíte aj vy.

Zo všetkého najviac si však želim, aby pre západných

spotrebiteľov poslúžila ako dôkaz, že neexistuje žiadne „tam“. Udalosti v Bangladéši, Maroku či Guatemale majú veľmi hmatateľné dôsledky aj na nás. Prostredníctvom neviditeľných vecí a otázok, ktoré sa svojimi rozmermi takmer vzpierajú nášmu porozumeniu, sme všetci prepojení.

Aj s vašou pomocou sa nám azda podarí naštartovať inkluzívne hnutie, ktoré móde (a našej planéte) prinesie bezpečie, starostlivosť a zbaví nás toxických chemikálií.

1. část

KANÁRIKY V BANI

1. kapitola

V PRÍPADE NÚDZE

Chemikálie na nie celkom bezpečnej oblohe

Mary zastavila obslužný vozík s nápojmi v uličke a nohou ho zaistila brzdou. S úsmevom sa sklonila k cestujúcemu pri okne, nadýchla sa a spýtala, či si neželá niečo na pitie.

V tej chvíli sa začala dusiť, a keď nedokázala zastaviť kašeľ, zaborila tvár do jamky na lakti svojho svetlomodrého kostýmu. Potom, čo sa jej uľavilo, sa cestujúcemu hlboko ospravedlnila, napila sa a pokračovala v ponúkaní nápojov. Keď svoju úlohu dokončila, postavila sa do kuchynky a uvažovala, čo to, dopekla, malo byť. V poslednom čase ju jednoducho trápil kašeľ, hoci inak nemala žiadne príznaky prechladnutia či chrípky. Bola jar 2011 a do vypuknutia pandémie covidu-19, ktorú do sveta rozniesli lietadlá, ešte zostávalo takmer desaťročie.

Mary (v záujme ochrany jej zamestnania neuvádzam skutočné meno) bola inak zdravá a aktívna. Chodievala do fitnesscentra a na turistiku do hôr nad Seattlom, ktoré sa dvíhajú do výšky niekoľkých kilometrov. Práve tam bývala a tam sa nachádzalo aj sídlo spoločnosti Alaska Airlines, pre ktorú pracuje. Presnejšie povedané, na turistiku vyrážala, keď jej na to vyšiel čas. Mary

mala nabitý pracovný program a šesť dní v týždni lietala naprieč celými Spojenými štátmi. Niekedy pracovala aj štrnásť dní po sebe a jej pracovný deň trval od šiestich do dvanástich hodín a počas medzipristátia mala ledva čas rýchlo sa namočiť do hotelového bazéna a vyspať sa. Vo všeobecnosti však svoju prácu milovala. „Vrhla som sa do toho po hlavu,“ povedala neskôr. „Mala som pocit, že na mne záleží. Považovala som sa za súčasť rodiny.“

Niekoľko mesiacov predtým, koncom decembra 2010, Mary spoločne s 2 800 kolegami a kolegynami dostala od spoločnosti Twin Hill škatuľu s novou rovnošatou. Keď vybalila zo desať kusov, ktoré jej dodali, zhodnotila, že je to výrazné zlepšenie v porovnaní so starou neforemnou vlnenou rovnošatou od amerického výrobcu M&H. Nové rovnošaty mali moderný strih a boli vyrobené z hladkej zmesi polyesteru a vlny. Nevedela, že zatiaľ čo čistá vlna je prirodzene nehorľavá, o nehorľavosť nových uniforiem sa starala chemická úprava – a okrem toho mala táto látka aj ďalšie chemickými prostriedkami zaistené prednosti, ako zmývateľnosť vďaka teflonovej úprave.

Marini starší kolegovia a kolegyně sa sťažovali, že nové rovnošaty im spôsobujú vyrážky. „Vravela som si, že sa rozčulujú len preto, že sú proti zmenám,“ povedala mi po desaťročí. Sama trpela respiračnými ťažkosťami, ale ako vraví: „Nedala som si dohromady dva a dva. Kto už len kedy počul o otrave oblečením?“

Medzi starších stevardov, ktorí sa sťažovali najviac, patrila John. Mal dvadsaťpäťročné skúsenosti a býval v kalifornskom Long Beach neďaleko svojho domovského letiska v Los Angeles. Keď ho v roku 1986 kamarát zavolať, aby sa s ním zúčastnil pohovoru na stevarda v jedných malých aerolíniách, John pracoval ako inštruktor bojového umenia taekwondo piateho stupňa s čiernym pásom. Išiel tam len pre zábavu, ale keď mu ponúkli miesto, vzal ho a nikdy to neolutoval. Už o rok tieto aerolínie pohltila spoločnosť Alaska Airlines. Po päťdesiatke sa Johnovi trochu rozšírila stredná časť tela, ale stále si zachovával

príťažlivý chlapčenský šarm, hranatú bradu mu zdobila jamka a mal krátke hnedé vlasy.

Podľa jeho priateľa Marca bol John na zemi nenápadný až odmeraný. Keď si však obliekol rovnošatu Alaska Airlines, stával sa z neho iný človek: družný, vtipný, očarujúci. Ak si všimol, že niektorí z kolegov sú smutní, robil, čo bolo v jeho silách, aby ich rozosmial. Vo fastfoodoch si objednával detské jedlá, aby mohol nervózne deti počas letov rozveseliť hračkami. Oslavoval narodeniny svojich kolegov a počas sviatkov si nasadzoval smiešne klobúky.

John tvrdo pracoval a miloval svoju prácu. Keď sa v roku 2000 neďaleko kalifornského pobrežia zrútilo staršie lietadlo Alaska Airlines pre nedostatočnú údržbu a pri havárii zomreli všetci ľudia na palube, okamžite sa vrátil do práce. „Je to, ako keď spadneš z konského chrbta – musíš sa okamžite vrátiť do sedla, inak si doň už nikdy nesadneš,“ vysvetľoval Marcovi.

John sa s Marcom zoznámil počas medzipristátia v San Franciscu. Oficiálne spolu začali žiť v roku 2007, keď v Spojených štátoch ešte neboli uzákonené sobáše dvoch mužov. John si ponechal svoje bydlisko neďaleko losangeleského letiska, ale ako služobne vyššie postavený stevard si vyberal čo najviac medzi pristátí v San Franciscu, aby bez Marca, ktorý býval v Bay Area pri San Franciscu, počas týždňa trávil len niekoľko dní.

„Chcel pracovať, koľko sa len dalo. Svoju prácu miloval,“ povedal mi Marco počas telefonického rozhovoru v roku 2021. „Všetko sa zmenilo v roku 2010, keď dostali tie nové rovnošaty.“

V jeden chladný decembrový deň John vytiahol zo škatule svoje nové rovnošaty a začal si ich skúšať pred zrkadlom. Podľa sťažnosti, ktorú neskôr predložil odborovému zväzu letušiek a stevardov, mal do dvoch dní celú hornú časť tela pokrytú vyrážkami a ťažkosťami s dýchaním. Rovnošatu si opäť obliekol v januári krátko pred tým, ako aerolínie oznámili jej oficiálne predstavenie, a skončil na pohotovosti s vážnymi dýchacími problémami a pľuzgiermi na rukách. Z pohotovosti si odniesol účet vo výške 4 900 dolárov a diagnózu, podľa ktorej ho poštípali

plošnice. Málokto dovtedy počul o tom, že kus ošatenia môže byť toxický. Vyrážky? Iste, to sa môže stať, keď má látka vychýlenú hodnotu pH. Ale skončiť na pohotovosti pre nosenie saka? Lekári mu na to nemali čo povedať.

V skutočnosti to však nebol prvý prípad, keď sa stalo niečo podobné. V roku 2009 sa zamestnanci Správy bezpečnosti dopravy (Transportation Security Administration, TSA), ktorí zodpovedajú za bezpečnosť prevádzky na amerických letiskách, obrátili na odborový zväz štátnych zamestnancov so sťažnosťou, podľa ktorej im nové rovnošaty spôsobovali pluzgiere, závraty, sčervenanie očí, napuchnuté a popraskané pery, z nosa im tiekli hlieny či krv.

Predstavitel' TSA tú vec zamietol pod koberec. Napokon, na tieto neduhy sa sťažovalo len jedno percento z päťdesiat tisíc zamestnancov TSA. A firma VF Solutions z Nashvillu, ktorá im rovnošaty dodávala, uviedla, že boli testované a namerané hodnoty všetkých použitých látok vrátane formaldehydu sú pod úrovňou „prijateľných limitov“.

„Nie je to nové tkanivo,“ uviedol viceprezident VF Solutions pre denník *Washington Post*.¹ Len obyčajná zmes bavlny a polyesteru. Neexistuje dôvod, prečo teraz čeríť vodu takými reakciami. Zamestnancom TSA však ponúkli alternatívne rovnošaty vyrobené zo stopercentnej bavlny. Nevie, či John, jeho lekári alebo hocikto v Alaska Airlines počul o problémoch s rovnošatami v TSA – ja som sa o nich dozvedela od iného stevarda, ktorý tomuto výskumu venoval tisícky a tisícky hodín.

Všetci stevardi a letušky Alaska Airlines boli povinní hlásiť sa v práci v nových rovnošatách do 23. februára 2011. Priemyselnú hygieničku Judith Andersonovú, ktorá v Asociácii letušiek a stevardov (Association of Flight Attendants, AFA) viedla oddelenie pre bezpečnosť, zdravie a ochranu, do niekoľkých dní zaplavili e-maily a telefonáty, v ktorých sa jej členovia sťažovali na nepríjemné reakcie na nové rovnošaty.

Anderson je štíhla a bledá žena so zelenými očami a rovnými svetlohnedými vlasmi, ktoré nosí v konzervatívnom účese

s cestičkou. Má auru vychovávateľky v materskej škole a mäkký hlas, z ktorého vyžaruje záujem a nenásilná autorita. Tak ako letušky, ktoré zastupuje, aj Anderson zvykla nosiť konzervatívny nohavicový kostým a pančuchy – stačí pridať ozdobnú šatku a ľahko sa pristihnete, že si od nej pýtate sódočku a praclíky.

Keď Anderson v roku 1993 spromovala s bakalárskym titulom z chémie a biopsychológie, pustila sa do hľadania magisterského programu, ktorý by jej umožnil zamestnať sa v oblasti verejného zdravotníctva tak, aby jej práca mala na svet praktický vplyv. Keď sa dozvedela, že existuje oblasť priemyselnej hygieny, povedala si, že to pre ňu bude ideálne pôsobisko.

Po krátkom angažmáne vo výskume rakoviny v Britskej Kolumbii sa jej druhým pôsobiskom stala Univerzita Georgea Washingtona, kde v Stredisku na ochranu práv zamestnancov hodnotila vplyv chemikálií na údržbárov v papierňach. Vybavuje si, ako si obula pracovné topánky s ocelovou špičkou, vošla do obrovského chemického tráviaceho traktu a zadávala sa na ľudí, ktorí zvärali bez akýchkoľvek respiračných pomôcok.

„Bolo hrozné pozorovať, v akých podmienkach niektorí ľudia pracujú,“ povedala mi cez telefón, keď začiatkom roku 2022 pracovala zo svojho domu v Seattli. Cítila povinnosť využiť svoje vzdelanie a relatívne privilegované postavenie, aby sa postavila za zamestnancov.

Keď teda v roku 1999 narazila na ponuku práce v Asociácii letušiek a stevardov (najväčšom odborovom zväze tohto typu na svete, ktorý zastupuje desaťtisíce zamestnancov z viac ako desiatky rôznych leteckých spoločností vrátane US Airways, Alaska Airlines, Hawaiian Airlines a United Airlines), okamžite ju to oslovilo. Anderson si však nebola istá, či jej tá práca poskytne hľadaný priestor na realizáciu a obhajobu práv zamestnancov. „Vravela som si: *Aké to asi môže byť nebezpečné?*“ opísala mi. Iste, zamestnanie letušiek a stevardov je náročné, osobitne v uplynulých rokoch boli dobre zdokumentované komplikácie spojené s prácou s verejnosťou v stresujúcom prostredí. Je však ich práca a pracovné prostredie skutočne toxické v doslovnom

zmysle? Tým si nebola taká istá. „Na prácu letušiek som sa dávala cez ružové okuliare,“ priznala sa mi Anderson.

Rýchlo zistila, že letušky a stevardov (a do menšej miery aj cestujúcich) na palube lietadla často obklopuje koktail toxických chemikálií. A keďže sa ich pracoviská vznášajú nad zemou, nevzťahuje sa na ne ochrana Úradu pre bezpečnosť a ochranu zdravia pri práci, preto letušky a stevardi potrebujú od ľudí ako Anderson *intenzívnejšiu*, nie slabšiu obhajobu. Prijala tú ponuku a vrhla sa do zaujímavej a pútavej práce, ktorú robí dodnes.

Ako priemyselná hygienička pracujúca v leteckom sektore je Anderson obhajkyňou nielen zamestnancov aerolínií, ale v konečnom dôsledku aj cestujúcej verejnosti. Napríklad počas chladných dní do trupu lietadiel preniká zápach rozmrazovacích kvapalín. Anderson pri svojej práci okrem iného čelila vzduchom prenášaným ochoreniam vrátane SARS a covidu-19, prípadne prostej hrozbe, že bude na palube nebezpečne teplo alebo chladno.

AFA od sedemdesiatych rokov bojuje aj za zníženie objemu a toxicity pesticídov, ktorými v krajinách ako Austrália a India, kde to vyžadujú tamojšie štátne regulácie, striekajú lietadlá počas medzipristátí. Po tom, čo niektorí pasažieri prekonali anafylaktický šok, americké Centrum pre kontrolu a prevenciu chorôb (Center for Disease Control and Prevention, CDC) v roku 1979 prestalo vyžadovať automatickú dezinfekciu lietadiel smerujúcich na Havaj. AFA (s pomocou Kalifornskej rady pre verejné zdravie) v roku 2001 dosiahla malé víťazstvo, keď isté veľké aerolínie presvedčila, aby v lietadlách na nočných linkách do Austrálie prestali striekať pesticídy priamo na lôžka letušiek a stevardov. (Neraz sa stávalo, že pri nastupovaní pasažierov boli lôžka a sedadlá stále vlhké.)

Najšokujúcejšie, a pre Andersonovú zvlášť, však boli „úniky zápachu“. Tie nastávajú, keď sa do vzduchu, ktorý prúdi do kabíny lietadla, uvoľní horúci olej z motorov a do kabíny sa tak dostane toxický zápach. Andersonovej sa členovia posádky

v týždňových správach sťažovali na „smrad špinavých ponožiek“ a hustý dym spôsobujúci kašeľ a neskôr aj bolesti hlavy, zahmlievanie mysle, závraty a stratu vedomia.²

Za roky praxe si Anderson vybudovala úzke pracovné vzťahy s letuškami a so stevardmi z desiatky rôznych aerolínií – od mladých idealistických žien slúžiacich na krátkych linkách medzi malými americkými mestečkami po ostrieľané profesionálky, ktoré na veľkých strojoch smerujúcich do exotických rezortov nalievajú cestujúcim šampanské. Ak mali podozrenie, že sa mohli v práci otráviť, Anderson bola často jediná ochotná osoba, na ktorú sa mohli obrátiť.

V roku 2011 sa jej v e-mailovej schránke množili e-maily od letušiek Alaska Airlines s fotografiami začervenej pokožky, napuchnutých viečok a mokvajúcich očí. Anderson ani letušky nevedeli, že problémy s rovnošatami majú aj zamestnanci Alaska Airlines pracujúci na oddelení služieb zákazníkom. Tí sa prostredníctvom sťažnosti obrátili na Ministerstvo práce a priemyslu štátu Washington, v ktorom aerolínie sídlili. Ministerstvo 3. marca poslalo aerolíniám list s opisom telesných reakcií.

John si začiatkom marca opäť obliekol rovnošatu a znovu sa mu do niekoľkých minút na tele objavili pluzgiere a nemohol dýchať. Očividne išlo o trvalý problém. Nadriadený mu povedal, aby navštívil spoločnosťou plateného lekára, a dostal mesačné platené voľno.

Aerolínie sa obrátili na dodávateľa rovnošiat Twin Hill, ktorý ich otestoval a poslal aerolíniám správu, v ktorej uviedol, že v rovnošatách sa nenašli „žiadne nežiaduce chemikálie“. Z toho vyplývalo, že všetky prítomné látky tam boli zámerne. V košeliach sa nachádzalo 24 milióntin (ppm) formaldehydu, čo je aj pod najprísnejšou japonskou normou vo výške 75 ppm. Okrem toho mali rovnošaty teflonovú úpravu, vďaka ktorej boli umývateľné. (Touto látkou sú ošetrené aj nepriľnavé panvice.)

Do jesene 2011, keď niekoľkí vysokopostavení manažéri aerolínií absolvovali rokovanie s AFA, sa tento príbeh zmenil. Judith

Anderson si vybavuje, ako jej vysvetľovali, že niekoľko zásielok sa pri prevoze z Turecka do Číny kontaminovalo chemikáliou s označením TBP, teda tributylfosfátom. Keď ten názov počula, okamžite ho spoznala. Je známy aj ako tributylester kyseliny fosforečnej a nájdeme ho v takmer každej hydraulikej kvapaline používanej v leteckom priemysle.

Objavil sa už aj pri únikoch zápachu, ktoré dôverne poznala.

V pracovnom prostredí môže TBP spôsobovať kožné a pri vdýchnutí respiračné problémy. Zároveň ide o potenciálny endokrinný disruptor, čo znamená, že môže ovplyvňovať činnosť hormónov a štítnej žľazy. *Čo, preboha, robí TBP v oblečení?* nešlo do hlavy Andersonovej.

Pustila sa do vlastného výskumu a zistila, že vonkoncom nejde o náhodnú kontamináciu, ale TBP sa pri výrobe textilu často používa ako zvlhčovač a rozpúšťadlo. Keď Greenpeace v roku 2010 zverejnil výbušnú správu o vypúšťaní škodlivín z textilných tovární, našiel vzorky TBP v znečistenej vode, ktorú istý výrobca textilu vypúšťal do delty rieky Jang-c'-ťiang.³

Obavy letušiek a stevardov sa predstavitelia Alaska Airlines snažili rozptýliť slovami, ktorými prítomnosť TBP v ich rovnošatách vykresľovali ako niečo úplne normálne. Kúpili rovnošaty iných značiek a dali ich otestovať, aby preukázali, že aj tie obsahujú TBP, hoci v oveľa nižších množstvách. Okrem toho ponúkli zamestnancom 135 dolárov ako kompenzáciu za čistiareň. Odborníci však Andersonovej povedali, že tú látku neodstránia ani v čistiarni. Do júla sa verzia výrobcu Twin Hill opäť zmenila. Po novom spoločnosti Alaska Airlines tvrdil, že tkanina bola kontaminovaná v Turecku a že značka už so zodpovednou továrňou prerušila obchodné vzťahy. Lenže tieto reakcie na rovnošaty nepôsobili ako izolované incidenty – Anderson dostávala e-maily od zamestnancov bánk a hotelov, ktorým tiež spôsobovali problémy rovnošaty značky Twin Hill.

Problém bol v tom, že Anderson sa nedokázala dopátrať oficiálneho limitu na prítomnosť TBP v textíliách. Iba výrobca

Levi's uvádza maximálnu úroveň prítomnosti tributylfosfátu vo svojich výrobkoch: 50 ppm. Rovnošaty vykazovali úroveň medzi 10 a 57 ppm, ale Twin Hill nemal povinnosť rešpektovať dobrovoľnú a arbitrárne stanovenú úroveň.⁴ Namiesto toho si najal konzultačnú spoločnosť Environ, ktorá vyhlásila, že úroveň TBP v rovnošatách nevysvetľuje symptómy, ktoré hlásia letušky a stevardi.

Tak prečo bolo toľko ľudí chorých?

Špinavé tajomstvo módy

Judith Anderson začala odhaľovať špinavé tajomstvo odevného priemyslu. S výnimkou Kalifornie existuje v Spojených štátoch len minimum zákonom vynútitelných noriem, ktoré by obmedzovali, aké typy chemikálií možno aplikovať na tkaniny a potom ich predat dospelým spotrebiteľom – alebo nanútiť zamestnancom. Namiesto toho existujú dobrovoľné štandardy, ktoré pripravili súkromné spoločnosti, združenia firiem a niekoľko medzinárodných značiek, ako Nike, Levi's či H&M. A ako rozhodujú o tom, ktoré chemikálie budú merať a aká úroveň bude bezpečná pre ľudské zdravie? Ťažko povedať. Len výnimočne majú tieto limity robustné vedecké základy. Častejšie sú výsledkom niekoľkých štúdií, niekedy na potkanoch, inokedy na zamestnancoch tovární, ktorí majú tú smolu, že sú daným chemikáliám každodenne vystavovaní. Niekedy sú limity svojvoľne stanoveným odhadom, prípadne priemyselnou „osvedčenou praxou“.

To znamená, že ktorísi zamestnanci módnych značiek si povedali, že niektoré vlastnosti chemikálií stoja za vystavenie spotrebiteľa potenciálnym vedľajším účinkom.

Jedného májového dňa sa Mary zobudila s vyrážkami na hrudníku. Zakryla si ich mejkapom a vybrala sa na prízemie, aby sa so starším stevardom naraňajkovala v hotelovej jedálni.

„Čo to má znamenať?“ spýtal sa jej ten stevard a ukázal na Marin dekolť. Mary pokrčila plecami.